

П.М. УСТИМЕНКО, Д.В. ДУБИНА
Інститут ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України
вул. Терещенківська, 2, м. Київ, 01601, Україна
geobot@ukr.net

НАЙПІВДЕННІШІ МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ *EUONYMUS NANA* (CELASTRACEAE) НА РІВНИННІЙ ЧАСТИНІ УКРАЇНИ

Ключові слова: релікт, *Euonymus nana*, Червона книга України, заказник Лісничівка, раритетна асоціація

Сучасна техногенна діяльність людини негативно позначається на всіх взаємопов'язаних блоках біосфери. Особливо чутливою до антропогенного впливу є фітобіота, зокрема її раритетна складова. Такий загрозливий соціологічний стан фітобіоти на тлі явно недостатнього її дослідження зумовлює небезпеку втрати багатьох видів та їхніх місцезростань в Україні [1, 5].

Дієва індивідуальна охорона окремих видів можлива лише за умови ретельного обліку, вивчення та створення реєстрів раритетних видів. У "Положенні про «Червону книгу України»" (ЧКУ) зазначається, що охорона та відтворення рослин, занесених до ЧКУ, забезпечуються шляхом систематичної роботи щодо виявлення місць їхнього зростання, постійного спостереження за станом популяцій та здійснення необхідних наукових досліджень з метою розроблення наукових засад їхньої охорони та відтворення [14, 15]. Серед раритетних видів, яким

тепер присвячена значна увага українських ботаніків, є *Euonymus nana* M. Sieb. Він занесений до «Червоної книги» України, Росії, Молдови та списку видів, які перебувають під охороною в Румунії. Його поширення, сучасний стан популяцій, еколого-ценотичні особливості, нові місцезростання висвітлені в багатьох публікаціях [1, 2, 4, 5, 7–11].

У 2013 р., під час фітоценотичних досліджень лісової рослинності лісостепової частини Одеської обл. (Балтський р-н), автори виявили найпівденніше на рівнинній частині України місцезростання *Euonymus nana* (рисунок). Про наявність цього виду в досліджуваних лісах писали ще Ю.Д. Клепов та Ф.О. Гринь у 1938 р. [4, 7, 8], проте гербарними зборами це не було підтверджено. Тому у виданнях «Червоної книги України» місцезнаходження виду на цій території дотепер не позначалося [14, 15]. Досі ботаніки регіону зростання *E. nana* в даній місцевості не виявляли, хоча на ймовірнісну наявність виду, яку варто підтвердити, вказує О.М. Попова [3, 13]. Тим часом *E. nana* внесли до «Переліку видів тварин і рослин, які підлягають особливій охороні на території Одеської області» [12]. Таким чином, питання про сучасне місцезростання виду на означеній території, стан популяції, чисельність, еколого-ценотичну приуроченість, що є необхідною умовою для введення в ЧКУ, залишалося відкритим [14].

Euonymus nana — згасаючий релікт третинного періоду, який колись був одним із суттєвих компонентів широколистяних лісів. Нині він зберігся на ізольованих, віддалених одна від одної на величезній відстані, ділянках широколистяних лісів у Румунії, Молдові, на Північному Кавказі, в Монголії та Китаї. На території України росте в різних еколого-ценотичних умовах у Тернопільській, Хмельницькій, Вінницькій, Кіровоградській, Черкаській, Чернівецькій областях та в Гірському Криму [1, 2, 11]. Найчастіше його локалітети на

Картоschema сучасного поширення *Euonymus nana* в Україні
Schematic map of modern distribution of *Euonymus nana* in Ukraine

● — за літературними джерелами
Δ — авторські знахідки

© П.М. УСТИМЕНКО, Д.В. ДУБИНА, 2014

рівнинній частині України відзначали в грабово-дубових лісах, меншою мірою — у липово-дубових, поодинокі його трапляння — у в'язових, вільхових, вербових, вільхово-дубових, в'язово-дубових лісах [2, 4, 9, 11]. Автори вказують на тривання процесів скорочення ареалу *E. nana* через створені людиною несприятливі для нього умови середовища.

У ході польових досліджень лісової рослинності ботанічного заказника місцевого значення Лісничівка, що в Балтському р-ні Одеської обл. (N 48°00'38", E 29°31'24"), автори виявили *E. nana* в досі ще не зафіксованих місцезростаннях — скельнодубово-звичайнодубових лісах. У цьому лісовому масиві *E. nana* знайдений у двох локалітетах. У кварталі № 32 він росте в угрупованнях асоціації *Querceto (petraeae)-Quercetum (roboris) cornoso (maris)-caricosum (brevicollis)*. Ці угруповання сформувалися на рівнинній ділянці з сірими лісовими суглинистими ґрунтами. Деревостан (4Дс4Дз1Яс1Кл.п) переважно порослевого, часом — насінневого походження. Його утворюють *Quercus robur* L. та *Quercus petraea* Liebl. з участю *Fraxinus excelsior* L. та *Acer campestre* L. Поодинокі трапляється *Sorbus torminalis* (L.) Crantz. Зімкнутість крон — 0,7—0,8. Дуби віком 70—80 років і заввишки 20—22 м ростуть за II—III класами бонітету. Добре відновлюються дуб звичайний і ясен звичайний. Підлісок добре розвинутий (0,2), його формує *Cornus mas* L., а також види роду *Crataegus* L. У негустому (25—30 %) трав'яно-чагарничковому ярусі домінує *Carex brevicollis* DC. (20 %) з участю *Lathyrus vernus* (L.) Bernh., *Stellaria holostea* L., *Polygonatum hirtum* (Vocs et Poir). Pursh, *Scutellaria altissima* L., *Asarum europaeum* L., *Convallaria majalis* L., *Viola mirabilis* L., *Melica uniflora* Retz., *Pulmonaria obscura* Dumort., *Rosa canina* L. Особини *E. nana* в цьому фітоценозі трапляються поодинокі, популяція розростається за рахунок вегетативного розмноження. Для цих рослин властива сланка екологічна форма зі складною системою розгалужених пагонів, які лише трохи вивисшуються над поверхнею ґрунту, плодоносних пагонів не утворюють.

Друге місцезростання виду зареєстроване в кварталі № 42, віділ 1, в угрупованнях асоціації *Acereto (campestris)-Querceto (petraeae)-Quercetum (roboris) cornoso (maris)-caricosum (brevicollis)*. Вони відзначаються густим (0,8—0,9) двоярусним деревостаном (4Дс4Дз2Кл.п+Яс) порослевого походження. Перший ярус формують *Quercus robur*

та *Quercus petraea*, віком 50—70 років, заввишки 18—20 м, ростуть за III класом бонітету. До них поодинокі домішуються *Fraxinus excelsior* та *Sorbus torminalis*. Другий невисокий (10—12 м) ярус утворюють молоді дерева *Acer campestre*. У добре вираженому підрослі клени польовий і гостролистий, граб, ясен, береза. У густому (0,5—0,6) і різноманітному підліску домінує *Cornus mas* (0,4—0,5) з участю *Euonymus verrucosa* Scop., *E. europaea* L., *Viburnum lantana* L., *Crataegus rhipidophylla* Gand. У трав'яно-чагарничковому ярусі з покриттям 30—35 % превалює *Carex brevicollis* DC. (25—30 %) з домішками *Asarum europaeum*, *Convallaria majalis*, *Polygonatum hirtum*, *Viola mirabilis*, *V. reichenbachiana* Jord. ex Boreau, *Lathyrus vernus*, *L. niger* (L.) Bernh., *Scutellaria altissima*, *Carex pilosa* Scop., *Melica uniflora*, *Asparagus tenuifolius* Lam., *Geum urbanum* L., *Pulmonaria obscura*. Особини *E. nana*, як і в попередньому фітоценозі, трапляються зрідка.

Таким чином, досліджене місцезнаходження *Euonymus nana* в Одеській обл. доповнює загальну картину його поширення на території України. Воно є найпівденнішим на рівнинній частині країни. Встановлено, що ценотична приуроченість цього локалітету *E. nana* відрізняється від раніше описаних у літературі. Вид росте в угрупованнях рідкісних для України асоціацій скельнодубово-звичайнодубових лісів кизилових, які пропонується внести до наступного видання «Зеленої книги України». Як рідкісний реліктовий вид, *E. nana* має бути забезпечений повною охороною. Нинішній стан охорони заказника місцевого значення Лісничівка є недостатнім. Тому необхідно підвищити статус цього природозаповідного об'єкта до загальнодержавного значення. Крім *Euonymus nana*, тут зростає ціла низка раритетних видів, занесених до ЧКУ (*Allium ursinum* L., *Galantus nivalis* L., *Staphylea pinnata* L., *Sorbus torminalis* та ін.), і раритетних угруповань (*Acereto (campestris)-Quercetum (roboris) cornoso (maris)-vincosum (minoris)*, *Quercetum (roboris) cornoso (maris)-caricosum (brevicollis)*, *Fraxinetum (excelsioris)-Quercetum (roboris) alliosum (ursini)*, *Querceto (petraeae)-Quercetum (roboris) cornosum (maris)*), включених до ЗКУ [6]. Варто також забезпечити постійний моніторинг за станом популяції виду в цьому локалітеті.

Гербарний зразок *Euonymus nana* передано до Гербарію Інституту ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України (KW).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Артамонов В.И. Редкие и исчезающие растения (По страницам Красной книги СССР) — Кн. 1. — М.: Агропромиздат, 1989. — 383 с.
2. Валуца О. *Euonymus nana* M. Bieb. (*Celastraceae*) — новий вид для флори Прут-Дністровського межиріччя (в межах України) // Вісн. Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника. Серія Біологія / Мат-ли Міжнар. наук. конф. «Проблеми вивчення та охорони біорізноманіття Карпат та прилеглих територій» (Івано-Франківськ, 8–9 листопада 2007 р.). — Вип. VII–VIII. — Івано-Франківськ: Гостинець, 2007. — С. 51–52.
3. Василик О.В. Заповідні дендрософити півдня Правобережного Лісостепу // Наук. вісн. НЛТУ України. — 2009. — Вип. 19.13. — С. 16–22.
4. Гринь Ф.О. Дубові та широколистяно-дубові ліси // Рослинність УРСР. Ліси. — К.: Наук. думка, 1971. — С. 194–328.
5. Заверуха Б.В., Андриенко Т.Л., Протопопова В.В. Охраняемые растения Украины. — Киев: Наук. думка, 1983. — 176 с.
6. Зелена книга України / За ред. Я.П. Дідуха — К.: Альгерпрес, 2009. — 448 с.
7. Клеопов Ю.Д. Ботаніко-географічні етюди. 1. Про нові знахідки *Euonymus nana* M.B. і *Coronilla elegans* Рапе в УРСР // Журн. Ін-ту ботаніки АН УРСР. — 1938. — № 17 (25). — С. 135–165.
8. Клеопов Ю.Д., Гринь Ф.О. Про умови росту та історію *Euonymus nana* M.B. в Понтійській області // Вісн. Київ. ботан. саду. — 1933. — Вип. 16. — С. 103–115.
9. Ковальчук С.І., Кльоц О.М. Знахідки *Euonymus nana* Bieb. на Поділлі (Хмельницька область) // Укр. ботан. журн. — 1984. — 41, № 4. — С. 69–71.
10. Косых В.М., Леонова Т.Г. О находке *Euonymus nana* Bieb. (*Celastraceae*) в Крыму // Ботан. журн. — 1975. — 60, № 4. — С. 550–552.
11. Мельник В.І., Свистун О.В. Географічне поширення, еколого-ценотичні умови місцезростань та сучасний стан популяцій *Euonymus nana* Bieb. (*Celastraceae*) в Європі // Інтродукція рослин. — 2004. — № 4. — С. 14–20.
12. Офіційні переліки регіонально рідкісних рослин адміністративних територій України (довідникове видання) / Уклад. Т.Л. Андриенко, М.М. Перегрим. — К.: Альгерпрес, 2012. — 148 с.
13. Попова О.М. Судинні рослини Одеської області з Червоної книги України, Світового та Європейського червоних списків // Вісн. Одеського нац. ун-ту. — 2002. — Т. 7, вип. 1. Біологія. — С. 278–290.
14. Червона книга України. Рослинний світ / За ред. Я.П. Дідуха — К.: Глобалконсалтинг, 2009. — 900 с.
15. Червона книга України. Рослинний світ / За ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонка. — К.: Укр. енциклопедія, 1996. — 608 с.

Рекомендує до друку
М.М. Федорончук

Надійшла 08.01.2014 р.

П.М. Устименко, Д.В. Дубына

Институт ботаники имени Н.Г. Холодного НАН Украины,
г. Киев

НАИБОЛЕЕ ЮЖНЫЕ МЕСТОНАХОЖДЕНИЯ *EUONYMUS NANA* (*CELASTRACEAE*) НА РАВНИННОЙ ЧАСТИ УКРАИНЫ

Наводятся данные о новом местонахождении *Euonymus nana* M. Bieb. в Одесской обл., которое является наиболее южным произрастанием на равнинной части Украины. Описаны эколого-ценотические условия нового локалитета.

К л ю ч е в ы е с л о в а: реликт, *Euonymus nana*, Красная книга Украины, заказник Лисничевка, раритетная ассоциация.

Р.М. Ustymenko, D.V. Dubyna

M.G. Kholodny Institute of Botany, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

THE SOUTHERNMOST LOCALITIES OF *EUONYMUS NANA* (*CELASTRACEAE*) IN THE PLAIN PART OF UKRAINE

A new locality for *Euonymus nana* M. Bieb. in Odessa Region, in the southernmost habitat within the plain part of Ukraine, is reported. The ecological-coenotic conditions of a new locality are described.

К e y w o r d s: relict, *Euonymus nana*, Red Data Book of Ukraine, Lysnichivka Reserve, rare associations.